

Ljubisav Marković:

KRATEK TEČAJ POLITIČNE EKONOMIJE

Proizvajalne sile in proizvodni odnosi

1. Družbene proizvodne sile

Ce gremo v kakšno izmed številnih tovarn, ki smo jih zgradili, bomo nekako takoj opazili dve stvari. Prva je ta, da so tam razni novi stroji, ki v hitrem tempu poganjajo številna orodja, kujejo ali tiskajo, režejo, tkejo, vlivajo itd. in to pogosto z majhnim ropotom. Druga stvar je ta, da so okrog njih večinoma mladi delavci. Običajno se veselimo enega in drugega. Kakor da pod zavestno občutimo, da oba elementa, stroji in delavci, ki so jih pognali in ki nadzorujejo njihovo delo, tvorijo skupaj našo moč, s katero proizvajajo dobrine za nas vse. Naše zaupanje se krepi ne samo zaradi množice modernih strojev, nego celo še bolj zato, ker se vsa množica mladih delavcev na njih uči proizvajati, pridobiva izkušnje in veščino, da bi jih čimbolj izkoristili in povečali naše bogastvo.

Potem je tu še druga stvar. Iz razgovora z delavci vemo, da so v zadnjih letih vpeljali veliko koristnih stvari, da boljše izkoriščajo stroje, orodja, gorivo, da so se rešili morebitnih odvečnih strojev in delavcev, ki so jih poslali drugam. Občutimo, da delavec ne misli samo o svojem delovnem mestu, temveč o vrsti vprašanju proizvodnje in poslovanja vsega podjetja. Poprej pa to ni bilo tako, zlasti pa ne v starem kapitalističnem sistemu. Tam je bila njihova iniciativa prikovana na delovno mesto in v stalno borbo, da bi se obdržali na njem. Delavec je moral samo izpolnjevati postavljeno nalogo. Instinktivno pa je občutil bojazen, da bo ostal brez dela, če uvedejo nov stroj, ali povečajo proizvodnjo dobrin. Zanj je to bila borba za obstanek s tujimi in sovražnimi silami. To pomeni, da je tu nastal preobrat v položaju delavca. Sedaj živi v drugačnih družbenih odnosih, v prvi vrsti pa v drugačnih proizvodnih odnosih. Zato kaže več iniciative, ki obsega življenje vsega podjetja in, na koncu, vse družbe. To je iniciativa širokega obsega in je popolnoma razumljivo, da mora dati boljše rezultate, kakor pa takrat, ko je moral proizvajati za svojega gospodarja kapitalista.

Moč te naše tovarne sestavlja torej več elementov: stroji, instalacije, tovarniško poslopje, delavci, ki vse to poganjajo na temelju določenega znanja in delovnih izkušenj, in končno tudi sam družbeni položaj, v katerem delavci živijo in proizvajajo — dejstvo, da so sredstva družbena in da proizvajajo za potrebe družbe. Vsi ti elementi skupaj sestavljajo tako proizvodno silo, v tem primeru družbeno proizvodno silo. Če sedaj gledamo ta podjetja, delavce, promet, kmetijske proizvajalce — torej skupno množico vseh strojev, naprav, orodja, tovarniških poslopij in delavnic, delavcev z njihovimi izkušnjami in družbenim položajem, tedaj vse to tvori proizvodne sile naše države. Po istem načelu bi lahko ugotovili proizvajalne sile v posameznem proizvodnem področju, na primer v kmetijstvu, prometu,

obrti itd. Prav tako pa lahko tudi za ves svet.

Vemo, da se stroji, orodja, naprave, visoke peči ... imenujejo s skupnim imenom orodja za delo ali materialne proizvodne sile. Torej lahko proizvodne sile družbe določimo takole: te so ... enotnost materialnih proizvodnih sil in neposrednih proizvajalcev, ki kot zaveden element dajejo pogon in smer proizvodnemu procesu na podlagi delovnih izkušenj in danih družbenih pogojev proizvodnje.

Proizvajalne sile so torej moč, s katero družba nastopa v razmerju do narave, jo predeluje in sebi podreja. Te so merilo družbene nadmoči nad naravo. Z bolj razvitimi proizvodnimi silami — z večjo množico raznih strojev, vozil in izkušenih delavcev lahko več proizvajamo, imamo več sredstev za življenje in smo bolj neodvisni od tega, ali bo, ali pa ne bo na primer več dežja ali sonca, ali bomo v krajšem ali daljšem času zgradili neko železniško progo ali jez itd. Od proizvodnih sil je odvisno, s kakšno hitrostjo bomo

osvajali nove oblike energije — vetra, sonca, jedrsko energijo itd. Stalno moramo skrbeti za njihov razvoj, ker s tem razvijamo temelje boljšega življenja in komunistične družbene odnose.

Lahko ste opazili, da predmet dela — rudo, ki jo kopljejo v zemlji, surovino — ne štejemo med družbene proizvodne sile. Naravna bogastva so predmet dela, in vprašanje, ali bodo šla v proizvodnjo in torej postala dejansko predmet dela, ni odvisno toliko od tega, koliko teh naravnih bogastev imamo, temveč od tega, kolikšne so družbene proizvodne sile, s katerimi to bogastvo predelujemo. Nafta je bila v zemlji milijone let in kdo ve kje in koliko je še. Za njo v prejšnjih stoletjih praktično niso vedeli. Šele z razvojem strojev je postala potrebna, in še več, stroj je dal sredstva za raziskovanje naftnih nahajališč, za njeno pridobivanje in za predelovanje v bencin in razna olja. Zato nafto kot predmet dela ne štejemo med proizvajalne sile družbe. Tako tudi ne druge stvari, ki služijo v delovnem procesu kot predmet, na katerega je to delo usmerjeno.

2. Proizvodni odnosi

Proizvodnja ima dve plati. Prva plat je odnos družbe, ljudi do narave in ta se izraža kot družbena proizvodna sila. Druga plat tvori medsebojni odnos ljudi v proizvodnji in razdelitvi dobrin, ali z drugimi besedami, proizvodni odnosi (ponekod pravi produktijski odnosi).

Dotaknili smo se vprašanja proizvodnih odnosov, vendar samo z enega stališča — da tudi ti tvorijo važno stran družbenih proizvodnih sil, da stvarno vplivajo neposredno na proizvodnjo. Proizvodni odnosi pa so tudi nekaj posebnega, izločenega iz družbenih proizvodnih sil kot njihovo nasprotje in kot osnovna družbena vez, ki raste neposredno iz proizvodnje in na katero se navezujejo vsi drugi družbeni odnosi.

Poglejmo, kateri odnosi v družbi so produktijski odnosi.

Kakor smo videli, je proizvodnja vedno nekako družbena. Čimbolj se razvija, tembolj spaja sama neposredno določeni deli družbe. To je zlasti vidno v veliki proizvodnji. Očitno pa je tudi v tisti, tako rekoč naravni povezanosti raznih proizvajalcev.

Delavci v valjarni bakra v Sevojnu dobivajo surovino, ki je proizvod delavcev iz Bora, svoj izdelek pa pošiljajo v nadaljno predelavo v tovarno kablov v Svetozarevo. Vsi ti veljajo za družbene kolektive in so v nekakšni zvezi s celotno našo družbo. Imajo pa tudi svojo medsebojno ekonomsko zvezo, tvorijo verigo v proizvodnji izdelkov iz bakrene rude.

Poglejmo zvezo z družbo. Na eni strani imamo posamične delavce, na drugi strani delavski svet, direktor, zbornica. Delavski svet je organ delovnega kolektiva, toda ta je tudi družbeni

organ, ki mu je vsa skupnost zaupala upravljanje podjetja po določenih predpisih. Delavski svet ni privatni organ delavcev. Zbornica nastopa kot zastopnik družbe, dalje tudi direktor, ki zastopa svojevrstnega družbenega predstavnika družbe — državo. Tako je sedaj. Med delavci, ki proizvajajo, in temi organi, ki upravljajo proizvodnjo in razdelitev proizvodov je ekonomski odnos, odnos ekonomskih obveznosti in pravic. Ta ekonomski odnos je med vsakim posameznikom in delavskim svetom kot predstavnikom tako kolektiva kakor tudi družbe. Prav tako je ekonomski odnos med delovnim kolektivom kot celoto in družbo, ki jo predstavlja zbornica in državni organi oblasti.

Ti odnosi so proizvodni odnosi, odnosi med posamezniki in skupinami, ki rastejo iz same proizvodnje materialnih dobrin in na podlagi tega, kako se upravlja proizvodnja, kdo jo upravlja in kdo si prisvaja proizvod, ali kako se ta proizvod razdeljuje. Ti odnosi tvorijo sistem, ki ga sestavljajo, razen naštetih, tudi drugi. Obstaja na primer proizvodni odnos med delovnimi kolektivi Bor, Sevojno, Svetozarevo in drugi. Ta odnos se izraža v izmenjavi. Dalje imamo tudi proizvodni odnos med drobnimi proizvajalci, kmeti in obrtniki. Ti tudi zamenjujejo proizvode med seboj, pa tudi s socialističnim sektorjem. Razumljivo, osnovni proizvodni odnos je tisti, ki se razvija po upravljanju proizvodnje in razdelitve v socialističnem sektorju gospodarstva, v tovarni, zadrugi, na železnici itd.

Proizvodni odnos med drobnimi proizvajalci je prehodnega

značaja. V vseh sistemih je bil pod pritiskom proizvodnih odnosov na bazi velike proizvodnje. Kapitalizem ga je razdiral, izkoriščal, koplčil je na eni strani kmetova in obrtnikova sredstva za proizvodnjo kot kapital kapitalista, na drugi strani pa je gonil kmete in obrtnike med proletarce in polproletarce. Tudi tiste, ki so se obdržali, je vezal nase po raznih kanalih, z obrestmi in hipotekami. Ti se enonomsko ne morejo obdržati niti v socializmu. Neizbežno morajo preiti na razne oblike velike socialistične proizvodnje. To gibanje pa ne vodi skozi proletariziranje kmetov in obrtnikov kakor v kapitalizmu, temveč skozi tvorbo združenih proizvajalcev, ki delajo z družbenimi sredstvi za proizvodnjo.

Nekako lažje bomo razumeli, kaj so to proizvodni odnosi, če stopimo na tla kapitalizma. Osnovni proizvodni odnos je od nas med kapitalistom in delavcem. Delavci-proletarci morajo iti na delo h kapitalistu, ker nimajo sredstev za proizvodnjo, da bi sami proizvajali. Kapitalist poveljuje nad njihovim delom in izterjuje zase presežek dela, t. j. prisvaja si del proizvoda, a samo manjši del vrača delavcem v obliki mezde. Med kapitalistom in delavcem so odnosi podrejenosti in eksploatacije. To je odnos nasprotujočih si, sovražnih

sil, ker hoče kapitalist čim več presežka dela zase in ne varčuje niti znoja, niti zdravja, niti služka delavca, kolikor mu je to sploh mogoče.

Pri nas pa dajejo proizvodni odnosi — že danes povsem drugo sliko. V osnovi ni več eksploatacije, temveč sodelovanje znotraj kolektiva in v mejah vse skupnosti, ki plansko upravlja proizvodnjo in razdelitev po družbenih potrebah. Delovni kolektiv nastopa v tem sistemu kot socialistična celica. Vse te celice, ki so povezane tudi s sistemom delavskih svetov, zbornic, zadrug in države — ki pa se zelo spreminja, pa tudi tiste njene funkcije, ki jih opravi, ravno na gospodarskem sektorju na primer sprejemanje plana, nekako izgubljajo značaj državnih funkcij — vse to pomeni sistem ekonomskega sodelovanja v najvažnejši družbeni dejavnosti.

Proizvodni odnosi so glavni odnosi v družbi. Vsebinsko vseh drugih odnosov je končno pogojena od tega, kakšni so proizvodni odnosi, ali pomenijo eksploatacijo, ali ne, oziroma kakšen je položaj proizvajalcev v družbi. Razne družbe, ki se v zgodovini vrstijo, kakor pracomunizem, suženjstvo, fevdalizem, kapitalizem in komunizem, dobivajo glavno obeležje po proizvodnih odnosih, ki v določenem obdobju vladajo.

3. Vzajemni odnosi proizvodnih sil in proizvodnih odnosov

Proizvajalne sile in proizvodni odnosi so v najožji medsebojni povezanosti. Ta zveza je zelo zapletena, na njej pa sloni proizvodnja vsake dobe, njen razvoj in zato tudi celotni razvoj družbe.

Proizvodnja neke dobe, na primer kapitalistične, kaže enotnost med proizvajalnimi silami in proizvodnimi odnosi. Po drugi strani pa vlada med njima nasprotje, ki se med razvojem kapitalizma pogloblja in zahteva svojo rešitev. Prav ta zakonitost leži v osnovi vsakega načina proizvodnje.

Način proizvodnje je določena zgodovinska oblika proizvodnje. Suženjstvo je bilo eden izmed takih načinov proizvodnje itd. Pred tem smo imeli pracomunizem. Če vzamemo katerega koli izmed njih, vidimo, da so zanj značilne določene proizvodne sile in določeni proizvodni odnosi. Pri drugem bomo našli druge proizvodne sile in drugačne proizvodne odnose. Posamezni način proizvodnje dobi dejansko svojo opredelitev po svojih proizvodnih silah in proizvodnih odnosih. Tvorijo njihovo svojevrstno enotnost, v katerem vladajoči proizvodni odnosi dajejo obeležje in ime določenemu načinu proizvodnje. Če prevladujejo odnosi proizvodnje, v katerih imamo na eni strani tlačana, kmeta, na drugi strani pa fevdalca (barona, ago, ali kakor smo jih že imenovali), tedaj pravimo, da je to fevdalni način proizvodnje, a celotno družbo te dobe nazivamo fevdalna družba.

Pozneje je nastopila doba, na katero zaradi značilnih proizvodnih odnosov gledamo kot na kapitalistično.

Vidimo torej, da so se proizvodni odnosi skozi zgodovino menjali. Kaj je bilo pogoj njihovega razvoja. Marx je znanstveno našel odgovor na to vprašanje v proizvodnih silah družbe, predvsem v razvoju in menjavi orodja za delo. Proizvodni odnosi so nastajali in se menjali na podlagi razvitosti proizvodnih sil družbe in njihovega značaja. To pomeni, da so proizvajalne sile osnovnega pomena, ker so od njih odvisni proizvodni odnosi in zato končno tudi vsi drugi odnosi. Proizvajalnim silam pripada v zapleteni zvezi s proizvodnimi odnosi odločilna vloga.

Bilo bi napačno, če bi iz tega sklepali, da so proizvodni odnosi samo pasivna posledica proizvodnih sil. Nasprotno, tudi ti so aktivna sila, ki v obratnem smislu vpliva tudi na razvoj proizvodnih sil in na samo proizvodnjo. Proizvodni odnosi imajo glede na proizvajalne sile določeno samostojnost. Spremembe v proizvodnih silah se ne odražajo avtomatično na proizvodne odnose. Rekli smo, da je med njimi določeno protislovje. Toda tudi to protislovje ima svoje meje, ker se končno, v splošnem smislu, mora vršiti skupno progresivno gibanje, tako proizvajalnih sil kakor tudi proizvodnih odnosov.

(Nadaljevanje v prihodnji številki.)